

Modernist Architecture of Wołyn in the Interwar Period

Keywords: Modernism, interwar Poland, architecture of Wołyn

Abstract

The material was created with the purpose of a comprehensive study of the specificity of the development of modernist architecture in the cities of modern Wołyn region (now Ukraine) and using this example to illustrate the architectural and spatial development in the 1920s and 1930s.

The active policy of the Second Polish Republic - to which Wołyn belonged in the interwar period - was focused on the development of the eastern regions of the state. Results were visible in industrialization, as well as cultural and educational development in the cities of Wołyn, and population growth due to the arrival of military and civilian colonists, including officials in administrative bodies, the judiciary, police, transport and postal workers, forestry workers, teachers, and other professionals.

Due to the staff rotation policy of the Second Polish Republic, highly qualified professionals were arriving in Wołyn, enabling the efficient organisation of the authorities, various state services and educational institutions.

The largest cities of modern Wołyn, that experienced the most intensive development during the interwar period of the 20th century, were Lutsk, Kovel, Volodymyr Wołynski, Kamin-Koshyrski and Luboml. As these cities became important communication and military-administrative points, and additionally attracted attention as socio-cultural centers. The architectural development of these cities had a multi-vector nature and was focused on the comfort of the inhabitants. As a result, objects representing the government and the state were created including a number

of administrative, public and educational buildings such as courts, government buildings, theaters and cinemas, schools, gymnasiums, banks, railway stations, religious and residential buildings.

Thanks to a professional approach to architectural design and the introduction of new European ideas of functional planning, the streets of these cities started to feature buildings along with eclectic, Art Nouveau, Neo-Renaissance facades rich in stucco, buildings in simple shapes began to appear, interconnected with each other by geometric solids of various sizes.

The aim of this article is to discuss the architectural and spatial development in the second half of the 1930s. Using modernist architecture in Wołyn region as an example with particular reference to the conditions of construction and modification of selected building structures in Lutsk, Kowel, Włodzimierz Wołyński, Horochów, Luboml, Kamień Koszycki and their districts. This intends to increase community interest in modernist objects and advocate respect for the heritage, which unfortunately lacks conservation protection and is slowly disappearing.

The research focuses on modernist architecture in the cities and towns of modern Wołyn region, specifically Lutsk, Kowel, Vladimir Wołynskiy, Horokhiv, Luboml, Kamen Kozyrskiy along with their districts. The material consists of archival references, iconographic and cartographic materials, materials from the periodicals "Wołyn Technical News", "Wołyn", "Polish Building Industry", "Kresy ilustrowane", conducting field research and carrying out interviews. ■

Inna Abramiuk, PhD, architect, is an adjunct professor in the Institute of Architecture and Urban Planning at the University of Zielona Góra. Her research interests are primarily focused on architecture during the inter-war period, especially in Wołyn region of Ukraine. She explores issues related to the development of the urban layout in the cities of Wołyn and spatial planning of cities considering the gender of inhabitants, as well as problems of equality and inclusion. ORCID 0000-0001-6802-0284. Contact: i.abramiuk@aiu.uz.zgora.pl

Inna Abramiuk

Uniwersytet Zielonogórski, Instytut Architektury i Urbanistyki, Zielona Góra, Polska

Modernistyczna architektura Wołynia w okresie międzywojennym

Słowa kluczowe: modernizm, międzywojenna Polska, architektura Wołynia

Wprowadzenie

W ósmym numerze magazynu „Polski Przemysł Budowlany” z sierpnia 1928 roku jeden z artykułów rozpoczyna się pytaniem „Dlaczego właśnie Wołyń?”. Autor opracowania postawił sobie za cel przedstawienie Wołynia szerszej opinii publicznej, aby ukazać rozwój województwa wołyńskiego po latach wojny, zniszczeń i zaniedbań¹ istniejących tu przed 1918 rokiem. Niewątpliwie późniejsze dwie dekady dwudziestolecia międzywojennego były dla Wołynia czasem intensywnego rozwoju budowlanego, a zagadnienie dziedzictwa architektonicznego tego okresu nie straciło na swej aktualności i nadal warte jest uwagi badawczej.

Po I wojnie światowej, kiedy państwowość polska dopiero się odradzała po okresie zaborów, miasta wołyńskie były bardzo zaniedbane pod względem architektonicznym, inwestycyjnym, kulturalnym, komunikacyjnym oraz higienicznym. Cały region wykazywał słaby wzrost gospodarczy², a brak racjonalnego planu inwestycyjnego, nieodpowiednie lokalizacje dla szkół, szpitali i innych obiektów komunalnych utrudniały proces zmian³. Po 1918 roku sytuacja stopniowo zaczęła się jednak poprawiać i w rezultacie okres dwudziestolecia międzywojennego okazał się dla Wołynia czasem intensywnego rozwoju, także w aspekcie architektonicznym.

W odpowiedzi na nowe wyzwania polityka II Rzeczypospolitej skupiła się na rozwijaniu przemysłu, kultury oraz edukacji w miastach i miejscowościach Wołynia, co spowodowało znaczny wzrost liczby ich mieszkańców. Zjawisko to było szczególnie wyraźne w miastach takich jak Łuck – który był wówczas stolicą województwa wołyńskiego - Kowel, Włodzimierz Wołyński, Kamień Koszyrski i Luboml. Współpraca z czołowymi architektami z różnych rejonów Polski oraz z lokalnymi projektantami przyczyniła

się do dynamicznego rozwoju architektonicznego Wołynia, zwłaszcza w latach trzydziestych XX wieku, kiedy to dominującym w całej architekturze europejskiej nurtem stylowym był modernizm.

Współcześnie Wołyń leży w granicach Ukrainy. Niestety w dzisiejszym społeczeństwie ukraińskim można zaobserwować dwuznaczny stosunek do modernistycznego dziedzictwa architektonicznego, co powiązane jest z brakiem spójnego programu jego ochrony. W rezultacie duża część historycznej zabudowy z lat dwudziestych i trzydziestych ubiegłego stulecia uległa zniszczeniu – nie tylko w wyniku II wojny światowej, ale także na skutek licznych późniejszych przebudów, adaptacji oraz postępujących ostatnio masowo procesów prywatyzacyjnych.

Analiza ankiety przeprowadzonej wśród mieszkańców miast i miasteczek Wołynia (w badaniu udział wzięło 246 respondentów z Łucka, Kowla, Horochowa i Kamienia Koszyrskiego) wykazała, że większość (72%) ankietowanych kojarzy dziedzictwo modernistyczne przede wszystkim z budownictwem radzieckim, postrzeganym jako architektura pozbawiona kulturowej wartości⁴. Do tego stanu rzeczy przyczyniają się także zmiany w rozplanowaniu obiektów z okresu międzywojennego, w wyniku których budynki tracą czytelne i logiczne podziały pierwotne, co jest wyraźnie widoczne zwłaszcza w realizacjach mieszkaniowych. Jednak w obiektach użyteczności publicznej również wprowadzane są różnego rodzaju przekształcenia, takie jak modyfikacja kolorystyki i okładzin elewacyjnych oraz zmiana układu wnętrza, zwłaszcza parteru, łącznie z rozbudową i zmianą lokalizacji wejścia. Ponadto część obiektów przestała istnieć lub jest zaniedbana w tak znaczącym stopniu, że nie pełni już funkcji użytkowych.

1. T.J. Żmudziński, *Dlaczego właśnie Wołyń?*, „Polski Przemysł Budowlany” 1928, nr 8, s. 336–338.

2. S. Boryssowicz, *Mieszkania robotnicze na Wołyniu pod kątem widzenia bezrobocia*, „Wołyńskie Wiadomości Techniczne” (dalej: WWT) 1937, nr 5, s. 2, <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43550/edition/38147> (dostęp: 25.08.2023).

3. A. Juraniec-Jurewicz, *Prace i zagadnienia urbanistyczne Wołynia*, WWT 1937, nr 8–9, s. 6, https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/369036/PDF/NDIG-CZAS016782_1937_008_009.pdf (dostęp: 25.08.2023).

4. Ankiety uwzględniały między innymi następujące pytania: „Czy Panu/Pani znana jest historia architektoniczno-urbanistyczna Łucka / Kowla / Włodzimierza Wołyńskiego / Kamienia-Koszyrskiego?”; „Czy znany jest Panu/Pani termin «architektura modernistyczna»?”; „Czy Pan/Pani wie, w jakim okresie zbudowano jego/jej mieszkanie?”; „Czy Pan/Pani uznaje gmach powiatowej administracji państwowej i jednocześnie dom kultury w Kamieniu Koszyrskim za budowę z lat międzywojennych?”; „Czy Pan/Pani zna historię budowy zawodowej szkoły agrotechnicznej we Włodzimierzu?” i in.



1. Kowel, ulica Łucka po uporządkowaniu, 1937 r. (źródło: portal <https://volart.com.ua/art/foto/index%20kowel.shtml>)

1. Kowel, Lutska Street after reconstruction, 1937 (source: portal <https://volart.com.ua/art/foto/index%20kowel.shtml>)

Celem niniejszego artykułu jest omówienie rozwoju architektoniczno-przestrzennego w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku na przykładzie architektury modernistycznej na Wołyniu, ze szczególnym uwzględnieniem warunków powstania i modyfikacji wybranych obiektów budowlanych w Łucku, Kowlu, Włodzimierzu Wołyńskim, Horochowie, Lubomlu, Kamieniu Koszyrskim oraz ich powiatach. Wybór tej tematyki wynika także z potrzeby zwiększania zainteresowania społeczności budynkami modernistycznymi i podkreślenia konieczności szacunku wobec dziedzictwa, które niestety nie jest objęte ochroną konserwatorską i stopniowo zanika.

Badanie zostało zrealizowane w oparciu o analizę literatury przedmiotu oraz źródeł archiwalnych znajdujących się w Archiwum Państwowym Obwodu Wołyńskiego i Archiwum Państwowym w Warszawie, zbiorów Mazowieckiej Biblioteki Cyfrowej i Narodowego Archiwum Cyfrowego, a także na podstawie badań terenowych obejmujących obiekty w wybranych lokalizacjach. W celu uzyskania informacji na temat percepcji dziedzictwa modernistycznego w społeczeństwie zastosowano kwestionariusz, który był skierowany do respondentów reprezentujących różne grupy wiekowe i mieszkających w objętych badaniem miejscowościach. Uzyskano 246 odpowiedzi, które dostarczyły istotnych danych dotyczących postrzegania wspomnianego dziedzictwa.

Stan badań

Niniejsze opracowanie opiera się na wynikach prac ukraińskich i polskich badaczy, zwłaszcza na publikacjach naukowych grona specjalistów w zakresie historii architektury i urbanistyki. Analizę architektury Wołynia w okresie międzywojennym na tle ogólnokrajowego rozwoju architektury przeprowadziła O. Михайлишин (O. Muchajlyshyn) w ramach swojej pracy *Architektura i urbanistyka zachodniego Wołynia w latach 1921–1939*⁵. Natomiast rozwój Łucka z perspektywy architektury modernistycznej oraz szczegółowa analiza poszczególnych obiektów zostały przedstawione przez M. Pszczołkowskiego w artykule

5. O. Михайлишин (O. Muchajlyshyn), *Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 років*, Рівне 2013.

*Architektura Łucka w dwudziestoleciu międzywojennym*⁶. Autor skoncentrował się między innymi na charakterystyce gmachu gimnazjum im. T. Kościuszki, budynków poczty, stacji radiowej oraz Centralnej Kasy Spółek Rolniczych. Z kolei analityczna praca J. Lewickiego zatytułowana *Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się Kresy*⁷, bazująca na artykułach publikowanych w czasopiśmie „Wołyńskie Wiadomości Techniczne”, szczegółowo przedstawia procesy związane z ogólnym rozwojem Wołynia pod względem technicznym, architektonicznym i urbanistycznym. Informacje dotyczące architektów projektujących dla miast Wołynia podano również w publikacji *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym* A. Borowik⁸ oraz w opracowaniu *Czesław Doria-Dernałowicz (1901–1993)* H. Danczowskiej⁹. Ogólna charakterystyka działań rządowych została opracowana przez Я. Мартинюка (J. Martyniuka) i przedstawiona w artykule *Udział organów samorządowych w rozwoju miast na Wołyniu w okresie międzywojennym*¹⁰. Prace i materiały archiwalne z lat trzydziestych ubiegłego wieku, wraz ze wspomnianymi publikacjami, stanowiły podstawę dla katalogizacji obiektów użyteczności publicznej, choć nie obejmują one analizy zmian zachodzących na przestrzeni czasu.

Rezultaty badań

Historia Wołynia jest naznaczona skomplikowanymi procesami politycznymi i nieustanną transformacją granic administracyjnych. Obecny zasięg tego regionu, z Łuckiem jako jego głównym ośrodkiem, został ustalony w 1939 roku, kiedy zachodnie i południowo-zachodnie terytoria dzisiejszej Ukrainy zostały włączone do Związku Radzieckiego. Dawny, historyczny obszar Wołynia podzielono pomiędzy cztery obwody: wołyński, rówieński, żytomierski i tarnopolski. Dodatkowo uzyskał on część dawnej prowincji poleskiej, zwłaszcza powiat koszyrski, z centralnym punktem w Kamieniu Koszyrskim. Z powodu specyfiki historycznej, ekonomicznej i geograficznej dominującą strukturą przestrzenną były tu nieduże miasta oraz wsie¹¹.

Największe miasta współczesnego Wołynia, a jednocześnie te które w dwudziestoleciu międzywojennym rozwijały się w sposób najbardziej dynamiczny, to Łuck, Kowel, Włodzimierz Wołyński, Horochów, Kamień Koszyrski i Luboml. Stały się one wówczas ważnymi punktami komunikacyjnymi i wojskowo-administracyjnymi, przyciągając dodatkowo uwagę jako

6. M. Pszczołkowski, *Architektura Łucka w dwudziestoleciu międzywojennym*. [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII, W. Walczak, K. Łopatecki (red.), Białystok 2017, s. 248–249.

7. J. Lewicki, *Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniały się Kresy* <https://repcyfr.pl/Content/11318/PDF/Lewicki.pdf> (dostęp: 25.08.2023).

8. A. Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012.

9. H. Danczowska, *Czesław Doria-Dernałowicz (1901–1993)*, www.teatrn.pl (dostęp: 10.09.2019).

10. Я. Мартинюк, *Участь органів самоврядування у розбудові міст на Волині у міжвоєнний період*, „Збірник наукових праць” 2018, nr 15, s. 130.

11. H. Szczechowicz, *Dzisiejszy Wołyń. Wołyńska obłast*, „Niepodległość i Pamięć” 2008, nr 15/1 (27), s. 267–271.



2. Łuck, Przystań Przystosowania Wojskowego Leśników, 1937 r., architekt nieznan (źródło: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/85756/>, zbiory cyfrowe NAC, domena publiczna)

2. Luts'k, marina of the Foresters' Military Training Centre, 1937, architect unknown (source: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/85756/>, NAC digital collections, public domain)

ośrodki społeczno-kulturalne, których rozwój architektoniczny charakteryzował się wielowektorowością i był zorientowany na potrzeby mieszkańców. Na ich terenie ruch budowlany był ożywiony, nakierowany zarówno na reprezentacyjne gmachy państwowe i administracyjne, budynki użyteczności publicznej – sądy, banki, dworce kolejowe, obiekty sakralne – jak i na nowoczesne inwestycje mieszkaniowe.

Największym problemem, z jakim wówczas zmagali się władze lokalne, było niedostateczne opracowanie planów pomiarowych i zagospodarowania przestrzennego. Dopiero w 1929 roku gminy miejskie rozpoczęły sporządzanie i wdrażanie planów budowlanych, zgodnie z zarządzeniem Ministra Robót Publicznych z 1928 roku. Pierwszym znaczącym krokiem władz wojewódzkich w tym kierunku były wysiłki nakierowane na uregulowanie oraz zagospodarowania ulic i placów. Wytyczne w tym względzie ustalone zostały na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Technicznej w dniu 17 listopada 1931 roku, pod przewodnictwem dyrektora robót publicznych inżyniera F. Księżopolskiego. Podczas tego posiedzenia podkreślono potrzebę wykonania kompleksowych pomiarów i regulacji zwłaszcza w miastach takich jak Kowel (koszt pomiaru wynoszący 130 zł) i Włodzimierz Wołyński (koszt pomiaru wynoszący 63 tys. zł)¹². Niestety z powodu ograniczonych środków finansowych przez prawie pięć lat postępy planowanej w rozbudowie przestrzenno-urbanistycznej były niewystarczające. Sytuacja ta skłoniła Urząd Wojewódzki do utworzenia w 1935 roku Biura Pomiarów i Planów Zabudowy Miast, którego kluczowym zadaniem było opracowywanie podkładów do planów zabudowy, stanowiących podstawę dla gospodarki terenowej, inwestycji miejskich i programów rozwojowych¹³.

12. Я. Мартинюк, *Участь органів...*, op. cit., s. 130.

13. А. Јуранієв-Јуревиц, *Праце і заґадненія...*, op. cit.

W 1935 roku tylko Łuck, Ratno oraz kilka miasteczek w powiecie łuckim, takich jak Ołyka, Rożyszcze, Torczyn, Kołki, Dębowa Karczma, Sienkiewiczówka i Kiwerce, posiadało plany pomiarowe. Biuro Pomiarów i Planów Zabudowy Miast, istniejące przez dwa lata, opracowało w tym okresie plany dla miast Ołyka, Rożyszcze i Luboml. Druga połowa lat trzydziestych XX wieku zaowocowała realizacją projektów zagospodarowania terenów miejskich, finansowanych przez Fundusz Pracy, a zmierzających do poprawy komfortu życia mieszkańców¹⁴, poprzez zakładanie parków, skwerów oraz placów miejskich. Na przykład w latach 1936–1937 w Kowlu założono pięciohektarowy park miejski, w obrębie którego wybudowany został stadion, wieża spadochronowa i urządzony szlak kajakowy. Dodatkowo skorygowano ukształtowanie placu dworcowego oraz ulic Liszanowskiego, Łuckiej (il. 1) i Pierackiego, sadząc drzewa i przeprowadzając prace związane z odwodnieniem, brukowaniem jezdni i chodników¹⁵. Z kolei Luboml – zgodnie z perspektywicznymi zamierzeniami – miał stać się ośrodkiem turystycznym dla całego województwa¹⁶.

Prócz znacznej wagi jaką przywiązywano do rozwoju przestrzennego miast, władze województwa wołyńskiego koncentrowały się także na stworzeniu odpowiedniej przestrzeni dla sportu i rekreacji. Skutkowało to powszechnym inwestowaniem w budowę stadionów, sal gimnastycznych i ośrodków sportowych. Z uwagi na obfitość rzek i jezior na Wołyniu wioślarstwo stało się jednym z głównych sportów lokalnych, co motywowało władarzy do budownictwa licznych przystani kajakowych. Na przykład w Łucku wybudowano pięć takich przystani, a największa z nich powstała w 1936 roku dzięki środkom Przystosowania Wojskowego Leśników. Ten nieistniejący już obiekt stanowił przykład realizacji drewnianej architektury modernistycznej (il. 2). W bezpośrednim sąsiedztwie przystani zorganizowano basen dla dzieci oraz oddzielny akwen przeznaczony dla miłośników sportu pływackiego¹⁷.

Intensywna urbanizacja szła w parze z unowocześnieniem wizerunku przestrzennego. Nowe budynki mieszkalne i obiekty użyteczności publicznej otrzymywały nowoczesną szatę architektoniczną. Najczęściej spotykane były dwa kierunki stylowe: pierwszy, łączący lekko klasycyzujące formy z prostokątnymi bryłami i klarowną strukturą i drugi, w którym kompozycję oparto na płaskich elewacjach z podkreślonym układem okien i zaokrąglonymi narożnikami. Te rozwiązania stały się symbolicznym znakiem podążania za ideami modernizmu i awangardy w architekturze.

Tendencje modernistyczne widać szczególnie wyraźnie w projektach budowli użyteczności publicznej, których wznoszenie było finansowane przez insty-

14. J. Siemiątkowski, *Budownictwo na Wołyniu*, WWT 1937, nr 8–9, s. 2, https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/369036/PDF/NDIGCZAS016782_1937_008_009.pdf (dostęp: 25.08.2023).

15. Akta Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego – dalej: APAOW, sygnatury: Ф. 46. Оп. 8. Спр. 1507.

16. О. Михайлишин, *Архітектура і містобудування...*, op. cit., s. 90.

17. *Przystań wioślarska P.W.Ł. w Łucku*, „Wołyń. Tygodnik Społeczny, Polityczny i Gospodarczy” (dalej: WTSPiG) 1936, nr 23 (179), s. 10.

tucje rządowe¹⁸ (il. 3). Projektowali je zarówno lokalni architekci, jak i specjaliści z różnych regionów Polski. Warto zwrócić uwagę na urbanistyczny kontekst sytuowania gmachów publicznych w miastach i miasteczkach ówczesnego obwodu wołyńskiego, gdzie preferowane były lokalizacje położone na wzniesieniach,

w pewnym oddaleniu od głównych arterii komunikacyjnych. Architekci w trakcie opracowywania projektów brali pod uwagę istniejący krajobraz, respektując przy tym ograniczenia wysokościowe narzucone przez głównie historyczne dominanty.

W trakcie przeprowadzonych badań terenowych oraz analizy materiałów archiwalnych skatalogowano wzniesione w okresie międzywojennym na Woły-

18. J. Lewicki, *Modernizm na Wołyniu...*, op. cit.

Tabela 1. Katalog modernistycznych gmachów użyteczności publicznej w obwodzie wołyńskim zachowanych w stanie pierwotnym

Obiekt	Projekt / budowa	Lokalizacja współczesna	Stan obecny	Funkcja obecna	Architekt	Inwestor
Łuck						
Budynek Polskiej Macierzy Szkolnej [APW]	1928 / 1931	ul. Wasyla Mojseja	istnieje w stanie pierwotnym	Urząd Bezpieczeństwa Ukrainy	Stanisław Zalewski	Obywatele Łucka
Budynek Czeskiej Macierzy Szkolnej	1929	ul. Wynnyczenka 31	istnieje w stanie pierwotnym / dobudowany	Tow. Czeskiej Macierzy Wołyńskiej	Józef Nowak	Czeska wspólnota / W. Zeman
Stacja autobusowa	1930-te	ul. Wynnyczenka 2	istnieje w stanie pierwotnym	budynek wielofunkcyjny	brak informacji	Illia Kronsztejn
Rozgłośnia radiowa	1935 / 1938	ul. Potebni 52	istnieje w stanie pierwotnym / zmiana koloru	Łucka Szkoła Zawodowa Budownictwa i Architektury	Tadeusz Łobos	Zarząd Polskiego Radia
Urząd Pocztowy	1936	ul. Krywyj Wal 19	istnieje w stanie pierwotnym	Urząd pocztowy	Julian Putterman -Sadłowski	Zarząd Polskiego Radia
Kasa Spółek Rolniczych	1936 / 1938	ul. Krywyj Wal 28	istnieje w stanie pierwotnym / zmiana koloru	Kompania UkrTeleKom	Witold Marcinkowski [M.P.]	Bank Związku Spółek Zarobkowych
Powszechny Zakład Ubezpieczeń	1936	ul. Bohdana Hmelnyckiego 4	istnieje / dobudowany	Szkoła publiczna N1	Wacław Rytzel [WTSPG 1936]	Powszechny Zakład Ubezpieczeń
Kino „Kino Ars”	1937	ul. Piatnitska Hirka 12	istnieje w stanie pierwotnym	nieużytkowy	Tadeusz Józef Karasiński	brak informacji
Powiat Łucki						
Kościół Przemienienia Pańskiego	1921 / 1931	Rożyszczce, ul. Gagarina	istnieje w stanie pierwotnym / zmiana koloru	Kościół Przemienienia Pańskiego	brak informacji	parafianie
Włodzimierz Wołyński						
Gmach przy ul. Katedralnej 6	1937	ul. Soborna 6	istnieje w stanie pierwotnym / zmiana koloru	Departament Policji	brak informacji	brak informacji
Szkoła Przemysłowo-Rzemieślnicza	1937	ul. Wilenśka 1	istnieje w stanie pierwotnym	Szkoła Rolnicza	Nadzór inż. Kaczanowski [WTSPG 1937]	MWRiOP
Lecznica ginekologiczna	1938	ul. Iwana Franka 8	istnieje w stanie pierwotnym / dobudowa	Departament Ochrony Socjalnej	brak informacji	rodzina Sienkiewiczów [WTSPG 1938]
Luboml						
Publiczna Szkoła Powszechna	1938	ul. Pocztowa 16	istnieje w stanie pierwotnym	Szkoła Nr 2	Jaworski	MWRiOP
Publiczna Szkoła Powszechna	1938	ul. Szkolna 3	istnieje / zmiana koloru	Szkoła Nr 1	brak informacji	Magistrat miasta
Kamień Koszyrski						
Dom Społeczny	1939	Plac Kultury 1	istnieje w stanie pierwotnym	budynek wielofunkcyjny	brak informacji	Magistrat miasta / obywatele

Źródła: APW, sygn. 2/9/0/5.5/I 2950 [w tabeli: APW]; M. Pszczółkowski, *Architektura...*, op. cit. s. 248 [w tabeli: M.P.]; „Wołyń. Tygodnik Społeczny, Polityczny i Gospodarczy” [dalej cyt. WTSPG], 1936, Nr.27 (183), s. 7 [w tabeli: WTSPG 1936]; WTSPG, 1937, Nr. 44 (252), s. 3 [w tabeli: WTSPG 1937]; WTSPG, 1938, nr 51 (312), s. 6 [w tabeli: WTSPG 1938]; MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

niu budynki użyteczności publicznej, które stanowią przykłady architektury modernistycznej. Badania te umożliwiły dokładną ocenę ich aktualnego stanu oraz współczesnej funkcji. Zidentyfikowano budynki, które zachowały się w pierwotnym stanie i poddane zostały jedynie pewnym modyfikacjom kolorystycznym elewacji lub rozbudowom, niewpływającym znacząco na ich pierwotny wygląd (tab. 1). Dużo informacji przynosi również zestawienie obiektów, które uległy dewastacji w wyniku upływu czasu, lub były projektowane lecz nie zostały wzniesione (tab. 2). Odnotowano także przykłady znacznej przebudowy gmachów,

powodujące istotne zmiany zarówno w układzie elewacji, jak i w rozplanowaniu (tab. 3).

Ze względu na znaczne zalesienie obszaru Wołynia oraz historyczny, zharmonizowany z tym krajobrazem rozwój miast, architekci i urbaniści dążyli do urozmaicenia prostych, modernistycznych struktur architektonicznych poprzez połączenie ich z zielenią i wpisanie w układ miejskich ogrodów, placów, parków oraz kanałów wodnych. Na przykład plan zabudowy Łucka z 1937 roku, opracowany przez Biuro Pomiarów i Planów Zabudowy Miast, przewidywał włączenie okolicznych terenów wiejskich w granice miasta

Tabela 2. Katalog modernistycznych gmachów użyteczności publicznej w obwodzie wołyńskim obecnie nieistniejących

Objekt	Projekt / budowa	Lokalizacja współczesna	Dokumentacja archiwalna	Stan obecny	Architekt	Inwestor
Łuck						
Powiatowa K.K.O.	1935	brak informacji	brak informacji	nie istnieje	brak informacji	Polski Bank Komunalny
7-klasowa szkoła na przedmieściu Gnidawa	1938	brak informacji	jest	nie zbudowana	Tadeusz Józef Karasiński [T.K.]	MWRIO P
Szkoła im. Królowej Jadwigi	1939	ul. Nestora Burczaka 7	jest	nie zbudowana	Anna Baranowska	brak informacji
Kino „Polon”	1939	ul. Bogdana Chmelnickiego 1	jest	nie istnieje	Franciszek Kokesz	Zofia Gliklich
Horochów						
Gimnazium państwowe	1934	brak informacji	brak informacji	nie istnieje	brak informacji	Starostwo powiatowe
Dom Społeczny	1934	brak informacji	brak informacji	nie istnieje	Franciszek Kokesz [WTSPG 1934]	Starostwo powiatowe
Kowel						
Budynek warsztatów przy szkole Mierniczo-Drogowej	1925	ul. Teatralna 11	jest	nie istnieje	Franciszek Eychhorn [APW]	brak informacji
Gmach Sądu Grodzkiego	1928	brak informacji	brak informacji	nie istnieje	W. Czeczott -Danilewicz, Jan Najman [A.B.]	brak informacji
Gmach Starostwa Powiatowego	1929	ul. Teatralna 19	jest	nie istnieje	Władysław Stachoń [APAOW]	Starostwo powiatowe
Powiat Kowelski						
Kościół dla parafii erygowanej	1937	Wieś Tojkut	brak informacji	nie istnieje	brak informacji	Parafia
Szkoła powszechna	1939	Wieś Tojkut	brak informacji	nie istnieje	Franciszek Kokesz [O.M.]	MWRIO P
Luboml						
Starostwo Powiatowe	1935 - 1936	brak informacji	jest	nie istnieje	Władysław Stachoń [APW]	Starostwo powiatowe
Powiat Lubomylski						
Schronisko turystyczne	1939	Miejscowość Szack	brak informacji	nie zbudowane	Stanisław Słowikowski [J.L.]	brak informacji

Źródła: Tadeusz (Tad) Karasiński (1903–1968), https://www.builtheritage.com.au/dua_karasinski.html (dostęp: 30.10.2023) [w tabeli: T.K.]; *List z Horochowa*, „Wołyń: tygodnik społeczny, polityczny i gospodarczy”, 1934, Nr.52 (104), s. 4-5. [w tabeli: WTSPG 1934]; *Projekt warsztatów Państw. Szkoły Mierniczej i Drogowej w Kowlu. Projektował inż.-arch. Fr. Eychhorn/ archi. Fr. Eychkorn*, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. 2/9/0/5.5/I 2741 [w tabeli: APW]; A.Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice, 2012, s. 34 [w tabeli: A.B.]; Akta Państwowego Archiwum Obwodu Wołyńskiego. sygnatury: Ф. 46. Оп. 8. Спр. 1507 [w tabeli: APAOW]; О. Михайлишин, *Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 років*, Рівне, 2013 [w tabeli: O.M.]; *Gmach starostwa w Lubomlu*, Archiwum Państwowe w Warszawie, sygn. 2/9/0/5.5/I 2860 [w tabeli: APW]; J.Lewicki, *Modernizm na wołyniu, czyli jak zmieniały się kresy*, https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/369036/PDF/NDIGCZAS016782_1937_008_009.pdf (dostęp: 25.08.2023) [w tabeli: J.L.]; KKO – Komunalna Kasa Oszczędnościowa; MWRIO P – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Tabela 2. Katalog przebudowanych modernistycznych gmachów użyteczności publicznej w obwodzie wołyńskim

Objekt	Projekt / budowa	Lokalizacja dzisiejsza	Stan obecny	Funkcja obecna	Architekt	Inwestor
Łuck						
Gimnazjum im. T. Kostiuszki	1928	ul. Wynnyczenska 30	zmiana formy dachu, dodane grzymsy i balustrada	Uniwersytet im. Lesi Ukrainky	Kazimierz Tołoczko	MWRiOP
Żeńskie gimnazjum krawieckie	1934-35 / 1935	ul. Ogijenka, 2	zmiana elewacji, formy dachu	Państwowa Specjalna Służba Łączności Ukrainy	Jan Reda	MWRiOP
Żydowskie gimnazjum M. Gliklicha	1936	al. Woli, 36	całkowita przebudowa	Wyższa Szkoła Pedagogiczna	Franciszek Kokesz	Rodzina Gliklich
Szpital powiatowy	1937	ul. Lwowska 50	zmiana elewacji w stylu neoklasycyżnym	Wojewódzka poradnia przeciwgruźlicza	Tadeusz Józef Karasiński [WTSPG 1937]	Związek Samorządowy, F. Pracy, ZUS
Powiat Łucki						
Rzemieślniczy Dom Wypoczynkowy	1936	Wieś Żurawicy	rozbudowany	nieużytkowy	brak informacji	Izba Rzemieślnicza [WTSPG 1936]
Szkoła im. Legionów Polskich	1936	Wieś Kosciuchnowka	całkowita przebudowa	Centrum dialogu Kostiuchnówka	Jozef Nowak	Legioniści Józefa Piłsudskiego

Źródła: *Budowa nowego szpitala w Łucku*, „Wołyń. Tygodnik Społeczny, Polityczny i Gospodarczy” [dalej cyt. WTSPG], 1937, R. 5, Nr. 42 (250), s. 2 [w tabeli: WTSPG 1937]; *Dom wypoczynkowy w Żurawiczach*, WTSPG, 1936, nr. 39 (195) [w tabeli: WTSPG 1936]; MWRiOP – Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

i połączenie ich z terenami nowych osiedli mieszkaniowych. Bloki mieszkaniowe na tych osiedlach projektowali m.in. lokalni architekci, tacy jak Franciszek Kokesz, Sergij Tymoszenko, Kazimierz Szkolnicki, Józef Nowak, Jan Hanf, Tadeusz Kraft i Pyłyp Pyłyczuk. W wyniku tych działań prawie całe centrum Łucka przekształciło się w obszar nowoczesny i uporządkowany. Z uwagi na ograniczone zasoby finansowe architektura wznoszonych bloków mieszkalnych była prosta, wysokość nieprzekraczająca czterech kondygnacji, a układy oparte na prostokątnych bryłach. Architekci starali się jednak indywidualizować poszczególne rozwiązania, modyfikując formy elewacji, przesuwając fronty budynków względem linii zabudowy oraz stosując okna o zróżnicowanych rozmiarach i kształtach (zarówno w układzie poziomym, jak i pionowym). Szczególną uwagę zwracają projekty realizowane według projektach Sergija Tymoszenki – architekta, którego podejście estetyczne ewoluowało od ukraińskiej secesji do modernizmu. W trakcie swojego pobytu w Łucku Tymoszenko dał się poznać także jako wybitny polityk, pełniąc funkcję szefa ukraińskiej reprezentacji parlamentarnej w polskim Sejmie, szefa Ukraińskiego Związku Wołyńskiego oraz kierując prorządową partią polityczną, założoną przy wsparciu Henryka Józefskiego. Ponadto zyskał uznanie jako ceniony architekt, odpowiedzialny za projektowanie licznych willi i bloków mieszkalnych. Niestety dziedzictwo Sergija Tymoszenki nie jest w przestrzeni społecznej należycie doceniane, a ostatnio obserwuje się drastyczne zaniedbania i niszczenie obiektów, do których powstania się przyczynił. Na przykład w ciągu ubiegłych dwóch lat dokonano

znacznych zmian w elewacji domu czynszowego przy ul. Kryłowa 6, co – jak wynika z przeprowadzonej ankiety – negatywnie wpłynęło na wygląd fasady¹⁹ (il. 4). Analogiczne modyfikacje objęły budynek mieszkalny zlokalizowany przy ul. Parkowej 9, którego projekt został przygotowany przez architekta Franciszka Kokesza (il. 5). W opinii większości mieszkańców budynek nie posiada wartości architektonicznej, na co wskazało czterech spośród siedmiu ankietowanych mieszkańców.

W przypadku Kowla, ważną inwestycją prowadzącą do unowocześnienia układu miejskiego był projekt regulacji rzeki Turii, sfinansowany przez Fundusz Pracy w 1934 roku. W ramach opracowanej koncepcji zakładano obniżenie poziomu wody o 30 centymetrów, co miało umożliwić rozwinięcie nowej dzielnicy zabudowy w centrum miasta, stworzenie bulwarów oraz nowej arterii komunikacyjnej. Prace związane z odwodnieniem obszaru korzystnie wpłynęły na zdrowie i dobrostan mieszkańców, gdyż dotychczasowe wilgotne warunki sprzyjały występowaniu licznych schorzeń układu oddechowego²⁰. Inaczej niż w Łucku, zabudowa mieszkaniowa w Kowlu – podobnie jak w wielu innych miastach i miejscowościach Wołynia – nie przejawiała cech architektury modernistycznej. Wyjątkiem były jedynie budynki przeznaczone dla oficerów i podoficerów, np. dom oficerski dla 12 rodzin oraz dom podoficerski dla 18 rodzin, które zostały zaprojektowane i wzniesione na zlecenie Fun-

19. Na pytanie „Czy zmiany w elewacji budynku na ul. Kryłowa 6 polepszyły klimat ulicy?” 56% respondentów odpowiedziało „nie”; 28% – „nie widzę różnicy”; a 16% – „tak”.

20. *Zamierzenie inwestycyjne z Funduszu Pracy w Kowlu*, WTSPiG 1934, R. 2, nr 13 (65), s. 5.



3. Gmachy użyteczności o cechach modernistycznych: a) Łuck, kino "KinoArs", budowa 1937 r., arch. Tadeusz Józef Karasiński, (źródło: <https://volynua.com/posts/chim-zhiv-lutsk-62-roki-tomu-retrofoto>, domena publiczna); **b)** Niesuchojeże (dzisiaj Tojkut), kościół parafialny, 1937 r., architekt nieznany, (źródło: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118900/>, domena publiczna); **c)** Włodzimierz Wołyński, Szkoła Przemysłowo-Rzemieślnicza Polskiej Macierzy Szkolnej, 1937 r., architekt nieznany, nadzór inż. Kaczanowski (źródło: zdjęcie autorki, 2023)

3. Public buildings with modernist features: a) Lutsk, cinema-theatre "KinoArs", construction 1937, arch. Tadeusz Józef Karasiński (source <https://volynua.com/posts/chim-zhiv-lutsk-62-roki-tomu-retrofoto>, public domain); **b)** Niesuchojeże (today Tojkut), parish church, architect unknown, 1937 (source: <https://audiovis.nac.gov.pl/obraz/118900/>, public domain); **c)** Vladimir Volynski, Industrial and Crafts School of the Polish Educational Society, 1937, architect unknown, supervision by eng. Kaczanowski (source: photo by the author, 2023)

duszu Kwaterunku Wojskowego (architekci: Bohdan Lachert, Józef Szanajca, Włodzimierz Winkler, 1929 r.)²¹. Według dostępnych źródeł także Czesław Doria-Dernałowicz, architekt pochodzący z Lublina i nastawiony na unowocześnienie do architektury, uczestniczył w projektowaniu mieszkań dla wojska w Kowlu w latach 1938–1939²².

Za przykład urbanistycznego kształtowania przestrzeni w latach trzydziestych XX wieku może posłużyć Włodzimierz Wołyński, rozwijający się jako centrum kulturalno-handlowe. Ze względu na rozległe zniszczenia miasta podczas I wojny światowej władze wojewódzkie postawiły sobie za cel między innymi zaplanowanie obszarów pod nowe osiedla i instytucje publiczne, uporządkowanie miejskich kompleksów zieleni oraz uwzględnienie roli jaką w panoramie miasta pełnią sylwety licznych istniejących tu kościołów. Realizacja tego zadania obejmowała powstanie instytucji edukacyjnych, szpitala miejskiego, gmachów kina i poczty, a także nowych osiedli mieszkaniowych, takich jak kolonia urzędnicza, zaprojektowana w 1925 roku przez architekta Aleksandra Ranieckiego. Wśród zachowanych do dziś budynków mieszkalnych wymienić można willę przy ul. Sobornej 16 (arch. nieznany) oraz willę lekarza Siateckiego przy ul. Lawrentia Górki 10 (arch. nieznany). Przy centralnym placu miasta wzniesiono dom czynszowy, zaprojektowany przez Ryszarda Hermelina w roku 1934²³ (il. 6). Wyróżniającym się elementem krajobrazu architektonicznego był gmach szkoły Przemysłowo-Rzemieślniczej Polskiej Macierzy

Szkolnej²⁴ (arch. nieznany, budowę nadzorował inż. Kaczanowski), o powierzchni zabudowy wynoszącej 1004 m², z dużą liczbą sal i pracowni warsztatowych, co przyczyniło się do uzyskania przez szkołę pozycji jednej z najwybitniejszych tego typu placówek w Polsce²⁵. Jak wynika z ankiety dystrybuowanej wśród obecnych uczniów szkoły rolniczej, jedynie 21% ankietowanych posiada świadomość dotyczącą historii powstania budynku, co wynika głównie z faktu, że obiekt nie został wpisany do rejestru zabytków.

W świetle faktu, że większość (72%) ankietowanych mieszkańców miast wołyńskich kojarzy dziedzictwo modernistyczne przede wszystkim z pozbanionym kulturowej wartości powojennym budownictwem radzieckim, chlubnym wyjątkiem jest Łuck. Analiza przeprowadzona na podstawie ankiet wykazała, że wśród jego mieszkańców zdecydowana większość (78% respondentów) jest zaznajomiona z międzywojenną architekturą modernistyczną ich miasta. Na przykład w odpowiedzi na pytanie dotyczące zmiany elewacji dawnego gimnazjum im. T. Kościuszki w Łucku 88% respondentów opowiedziało się za przywróceniem jej autentycznego wyglądu. Zdecydowanie inaczej jest w innych miastach i miasteczkach obwodu wołyńskiego, którzy – przykładowo – uznali gmach Domu Społecznego w Kamieniu Koszyrskim za budynek reprezentatywny dla lat pięćdziesiątych XX wieku (tak uznało 61% respondentów z Kamienia Koszyrskiego). Ponadto wyniki ankiety ukazały, że użytkownicy domów wybudowanych w drugiej połowie lat trzydziestych dążą do polepszenia swych warunków mieszkalnych poprzez wymianę okien, korek-

21. *Działalność budowlana Funduszu Kwaterunku Wojskowego*, https://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/1244/PDF/03arbud29_nr_2_3.pdf (dostęp: 23.04.2022).

22. H. Danczowska, *Czesław Doria-Dernałowicz (1901–1993)*, www.teatrn.pl (dostęp: 10.09.2019).

23. J. Lewicki, op. cit.

24. *Nowa szkoła Przemysłowo-Rzemieślnicza P.M.S. we Włodzimierzu*, WTSPiG 1938, nr 51 (312), s. 6.

25. *Ibidem*.



4. Dom czynszowy na ul. Kryłowa, 6 w Łucku, 1936 r., arch. Sergij Tymoszenko: **a)** zachowana elewacja zgodna z projektem (źródło: zdjęcie autorki, 2016); **b)** zmiana fasady (źródło: zdjęcie autorki, 2023)

4. Rental house on Krylov Street, 6, Lutck, 1936, arch. Sergiy Tymoshenko: **a)** preserved façade according to the project (source: photo by the author, 2016); **b)** changing the façade (source: photo by the author, 2023)

tę rozkładu mieszkań, docieplenie elewacji, usunięcie pieców ceramicznych oraz adaptację parteru do innych funkcji, co przyczynia się do radykalnych zmian w ich architekturze.

Podsumowanie

W niniejszym artykule omówiono jedynie architekturę największych miast międzywojennego Wołynia, co oczywiście stanowi jedynie część znacznie większego dorobku architektonicznego województwa wołyńskiego z tego okresu. Jednak na przykładzie tych miast widać wyraźnie, że odzwierciedlał on uniwersalne, europejskie tendencje awangardowe w architekturze. Ogólnie rzecz biorąc, w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku działający na tym terenie architekci dążyli do modernizacji form, projektując w oparciu o proste zasady geometrii, asymetrię oraz różnorodność kompozycyjną. W kręgach architektonicznych pojawiło się wielu nowych twórców, których kreatywne wizje przyczyniły się do rozwinięcia architektury i urbanistyki w nawiązaniu do wzorców obowiązujących w innych europejskich miastach. Najbardziej dynamiczny rozwój budowlany przypadł na koniec lat trzydziestych XX wieku, kiedy to miasta takie jak Łuck, Kowel, Horochów i Włodzimierz Wołyński wzbogaciły się o liczne nowoczesne obiekty użyteczności publicznej, starannie uporządkowane ulice, place, parki, obiekty sportowe oraz dobrze zaprojektowane, nowe kompleksy mieszkaniowe. Omawiany okres charakteryzuje się artystycznym podejściem do projektowania budynków o każdej funkcji, a także profesjonalnym traktowaniem zagadnień urbanistycznych. Dominująca pod koniec lat trzydziestych XX wieku modernistyczna stylistyka stanowiła narzędzie konstruowania nowoczesnej tożsamości narodowej i kulturowej w regionie.

Obecnie Ukraina posiada system ochrony dziedzictwa architektonicznego, z obowiązującym ustawodawstwem i przepisami oraz listami zabytków architektury na poziomie krajowym i regionalnym. Jednak znaczna liczba budynków, mieszkalnych, które tworzą

zasadniczą tkankę miast, nie jest chroniona. Często stanowią one własność prywatną i poddawane są licznym przeróbkom, zmianom koloru i rozbudowom, co z kolei zmienia ogólny wygląd ulic i placów miasta. W rzeczywistości takie działania przyczyniają się do zaniku poczucia przynależności do regionu, utraty tożsamości i identyfikacji z historią. ■

5. Dom czynszowy na ul. Parkowa, 9 w Łucku, 1937 r., arch. Franciszek Kokesz: **a)** zachowana elewacja zgodna z projektem (źródło: zdjęcie autorki, 2013); **b)** zmiana fasady (źródło: zdjęcie autorki, 2015)

5. Rent house on Parkowa Street, 9, Lutck, 1937, arch. Franciszek Kokesz: **a)** preserved façade according to the project (source: photo by the author, 2013); **b)** changing the façade (source: photo by the author, 2015)





6. Zabudowa centrum Włodzimierza Wołyńskiego: a) Plac Śródmiejski, 1935 r., po prawej stronie widoczna część modernistycznego domu czynszowego, arch. Ryszard Hermelin (źródło: <https://kresy.org.pl/9683751,foto.html>, domena publiczna); b) Willa przy ul. Sobornej 16, arch. nieznany, (źródło: zdjęcie autorki, 2021)

6. Buildings in the centre of Vladimir Volynsky: a) Downtown Square, 1935. case part of a rental house, arch. Richard Hermelin, (source: <https://kresy.org.pl/9683751,foto.html>, public domain); b) Villa at 16 Soborna Street, architect unknown, (source: photo by the author, 2021)

Bibliografia

- Państwowe Archiwum Obwodu Wołyńskiego (PAOW), sygnatury: Ф. 46. On. 8. Сnp. 1507
- Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Projekt warsztatów Państw. Szkoły Mierniczej i Drogowej w Kowlu. Projektował inż. -arch. Fr. Eychhorn / arch. Fr. Eychkorn, sygnatura: 2/9/0/5.5/I 2741
- APW, Projekt szkoły handlowej, rzemieślniczej oraz bursy przy ul. Czackiego w Łucku, arch. Stanisław Zalewski, sygnatura: 2/9/0/5.5/I 2950
- A. Borowik, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012
- *Budowa nowego szpitala w Łucku*, „Wołyń: Tygodnik Społeczny, Polityczny i Gospodarczy” (dalej: WTSPiG) 1937, nr 42 (250)
- S. Boryssowicz, *Mieszkania robotnicze na Wołyniu pod kątem widzenia bezrobocia*, „Wołyńskie Wiadomości Techniczne” (dalej: WWT) 1937 nr 5, <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/43550/edition/38147> (dostęp: 25.08.2023)
- H. Danczowska, *Czesław Doria-Dernałowicz (1901–1993)*, www.teatrnn.pl (dostęp: 10.09.2019)
- *Działalność budowlana Funduszu Kwaterunku Wojskowego*, https://bcpw.bg.pw.edu.pl/Content/1244/PDF/03arbud29_nr_2_3.pdf (dostęp: 23.04.2022)
- *Dom wypoczynkowy w Żurawiczach*, WTSPiG 1936, nr 39 (195)
- A. Juraniec-Jurewicz, *Prace i zagadnienia urbanistyczne Wołynia*, WWT 1937, nr 8–9, https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/369036/PDF/NDIGCZAS016782_1937_008_009.pdf (dostęp: 25.08.2023)
- J. Lewicki, *Modernizm na Wołyniu, czyli jak zmieniły się Kresy* <https://repcyfr.pl/Content/11318/PDF/Lewicki.pdf> (dostęp: 25.08.2023)
- *List z Horochowa*, WTSPiG 1934, nr 52 (104), s. 4–5
- Я. Мартинюк, *Участь органів самоврядування у розбудові міст на Волині у міжвоєнний період*, „Збірник наукових праць” 2018, nr 15, s. 130
- O. Михайлишин, *Архітектура і містобудування Західної Волині 1921–1939 років*, Рівне 2013
- *Nowa szkoła Przemysłowo-Rzemieślnicza P.M.S. we Włodzimierzu*, WTSPiG 1938, nr 44 (252), s. 3
- *Nowy gmach P.Z.U.W. w Łucku*, WTSPiG 1936, nr 27 (183)
- *Przystań wioślarska P.W.Ł. w Łucku*, WTSPiG 1936, nr 23 (179)
- M. Pszczółkowski, *Architektura Łucka w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. VII, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017, s. 248–249
- J. Siemiątkowski, *Budownictwo na Wołyniu*, WWT 1937, nr 8–9, https://jbc.bj.uj.edu.pl/Content/369036/PDF/NDIGCZAS016782_1937_008_009.pdf (dostęp: 25.08.2023)
- H. Szczechowicz, *Dzisiejszy Wołyń. Wołyńska область*, „Niepodległość i Pamięć”, 2008, 15/1 (27) [1], s. 267–271
- *Tadeusz (Tad) Karasiński (1903–1968)*, [w:] *Dictionary of Unsung Architects*, https://www.builtheritage.com.au/dua_karasinski.html (dostęp: 30.10.2023)
- T. J. Żmudziński, *Dlaczego właśnie Wołyń?*, „Polski Przemysł Budowlany” 1928, nr 8, s. 336–338
- *Zamierzenie inwestycyjne z Funduszu Pracy w Kowlu*, WTSPiG, 1934, R. 2, nr 13 (65)

Inna Abramiuk, dr inż. arch., jest adiunktem w Instytucie Architektury i Urbanistyki Uniwersytetu Zielonogórskiego. Jej zainteresowania badawcze obejmują przede wszystkim historię architektury okresu międzywojennego, zwłaszcza na obszarze Wołynia na Ukrainie, a także problematykę kształtowania się układu urbanistycznego miast wołyńskich oraz projektowania przestrzennego miast z uwzględnieniem płci, równoprawności i inkluzji. ORCID 0000-0001-6802-0284. Kontakt: i.abramiuk@aiu.uz.zgora.pl